

Bij de les?

Anton Wesselingh

Anton Wesselingh was tot 1-11-1999 universitair hoofddocent Onderwijsociologie bij de Katholieke Universiteit Nijmegen. Correspondentieadres: Trompenburgstraat 6D, 1079 TX Amsterdam.

Over onderwijs raken we tegenwoordig niet uitgepraat en dat is wel eens anders geweest. Tot voor kort leek onderwijs een wat saaie sector waarover weinig opwindends viel te melden. Als je al iets hoorde was het meestal kommer en kwel. Vernieuwingen mislukken, leerkrachten slepen zich naar het vervroegd pensioen, leerlingen spijbelen, ouders klagen over lesuitval en aan geld is altijd gebrek. Nog niet zo lang geleden verklaarde een representatieve steekproef van Nederlanders dat minstens negen andere terreinen (zoals gezondheid, goed wonen enz.) belangrijker waren in hun bestaan dan onderwijs. Dat bungelde dan ook onder aan de lijst. Merkwaardig eigenlijk, als je nu hoort roepen dat de school de motor is van de samenleving, de kurk van onze welvaart, de sleutelfactor in de kennissamenleving en dat er van de onuitputtelijk lijkende financiële meevallers toch zeker meer geld moet naar de scholen. Een paradox? Een snelle verandering van opvatting? Hebben we even niet opgelet?

Deze hernieuwde belangstelling brengt ons in elk geval nieuwe voorstellen voor het onderwijs. Geen structuurveranderingen, daar wil niemand zich meer aan wagen na de deconfiture van de middenschool en de compromisoplossing van de basisvorming: het stelsel blijft gehandhaafd en, alstublieft, rust in de tent! Het zijn eerder bescheiden pogingen om op middellange termijn een nieuwe stijl van leren en onderwijzen en de organisatie daarvan in de scholen ingevoerd te krijgen, zoals in de 'beleidsbrieven' van de minister en zijn staatssecretaris [4], [5]. Die roepen dan ook weinig op en zeker geen discussie.

Nu is er een nieuw plan, gelanceerd door drie spraakmakende heren uit de sfeer van de ondernemers (Rinnooy Kan), de bestuurskunde (In 't Veld) en de hogere ambtenaren (De Vijlder), getiteld *Bij de les!* (te downloaden via www.volkskrant.nl). Het advies is aan minister Hermans aangeboden op 24 november 2000. In deze discussiebijdrage zal ik het plan zelf in grove lijnen schetsen en voorzien van enkele kanttekeningen. Mij interesseren daarbij vooral twee vragen. Waar komen nieuwe initiatieven voor het Nederlandse onderwijsbeleid meestal vandaan? Lenen dergelijke globale ideeën zich voor omzetting in concreet beleid en wie moet dat doen? *Bij de les!*, zeggen de auteurs, is een 'gedachte-experiment' gemaakt op verzoek van de Max Geldens Stichting, zo genoemd naar de oudtopman van het adviesbureau McKinsey. Deze stichting vraagt elk jaar enkele verstandig geachte mensen zich te buigen over een maatschappelijk onderwerp. Deze keer dus de school. Zoals gezegd bepleiten de samenstellers geen structuurverandering. Zij heffen ook geen klaagzang aan over hoe slecht het is gesteld met de school in Nederland. Dat hoeft ook niet want wij slaan een goed figuur met ons onderwijs en het is nog goedkoop ook, dus wat wil de Nederlandse koopman nog meer? Toch kan en moet het beter, met behoud van de huidige structuur en met de bestaande middelen.

De school, vinden de samenstellers van het rapport, moet aanzienlijk kleiner worden, een school op menselijke maat, een school om je thuis te voelen. In een school met maximaal vierhonderd

leerlingen moet zoveel mogelijk tegemoet worden gekomen aan de individuele behoeften van leerlingen, ondersteund door de nieuwste technologische mogelijkheden. De auteurs spreken van 'maatconfectie', standaardpakketten die worden toegesneden op de individuele leerling. In de woorden van de auteurs: 'zoals je in de winkel een confectiepak kunt uitkiezen dat daarna voor jou op maat wordt gemaakt'. Computergestuurd onderwijs kan daarbij van dienst zijn en helpt ons af van de standaard klassegrootte, waardoor meer tijd vrij komt voor individuele begeleiding. Dit alles kan worden gerealiseerd door teams van docenten van een beperkte omvang (men denkt aan een groep van 60 tot 70 leraren), fungerend als maatschappen van professionals. De maatschap is verantwoordelijk voor het lesprogramma en de resultaten ervan en is gehouden tot voortdurende zelfvernieuwing van de professionals. De beste docenten in de maatschap worden het hoogst beloond (de zogenaamde superdocenten). Het is ook de maatschap die een rector kiest en eventuele andere directieleden. De maatschap wordt niet overgereguleerd met gedetailleerde CAO's maar krijgt van de overheid en de sociale partners ruimte voor eigen beleid. De school wordt een 'brede' school, ingebed in een (buurt) gemeenschap die van de faciliteiten van de school meeprofiteert. Scholen profileren zich ook, bieden gevarieerd en innovatief onderwijs en geven dus ouders de gelegenheid voor echte keuzen. De school gaat deel uitmaken van minstens twee soorten netwerken, een gebaseerd op de 'filosofie' van de school (een bundeling op basis van de grondslag, de oude 'richtingen') en een netwerk dat operationele diensten bundelt (zaken als gebouwen, ICT, personeelsadministratie en specifieke diensten op het terrein van het onderwijs, bijvoorbeeld muziek of gymnastiek). Tenslotte pleiten de auteurs voor de invoering van een 'vouchersysteem', met het recht om onderwijs te 'kopen' bij de gekozen opleiding. Daarmee wordt de huidige bekostiging drastisch gewijzigd. De beste scholen zullen het meest worden gekozen, krijgen daarmee meer geld van bij de overheid 'verzilverde' bonnen. Achterstandsscholen zouden extra beloond moeten worden (duurdere vouchers) als zij er bijvoorbeeld in slagen veel allochtone leerlingen naar de eindstreep te brengen. Zo wordt het (eindelijk!) aantrekkelijk om met kansarme leerlingen te gaan werken. De school kan zich daarnaast ook op die manier profileren. Om niet langer volledig afhankelijk te zijn van de nationale overheid wordt aanbevolen een bepaald percentage van de inkomsten uit sponsorgelden te halen en private financiering te zoeken. Om een functionerende markt van vraag en aanbod te creëren waarop ouders en leerlingen kunnen kiezen, is een goede informatievoorziening noodzakelijk, die er voor zorgt dat er meer kennis over scholen en hun kwaliteiten beschikbaar is dan nu (keuzegidsen, Inspectierapporten).

Tot zover het gedachte-experiment zelf. *Bij de les!* schetst een sympathiek beeld van het ideale onderwijs in overzichtelijke scholen met toegewijde professionals. De realiseerbaarheid ervan is natuurlijk een ander verhaal, al zijn een paar elementen nu al heel concreet toepasbaar.

Het rapport is met aanstekelijk enthousiasme geschreven door drie mensen die er duidelijk genoeg in scheppen om constructief over onderwijs na te denken en de fantasie te laten werken. Er zitten goede gedachten in; vooral het idee van de gedifferentieerde vouchers is er een om in de gaten te houden. Jammer eigenlijk dat In 't Veld niet wat langer zijn waarde als bewindspersoon heeft kunnen bewijzen, hij zou in elk geval meer creativiteit in het onderwijsbeleid hebben gebracht, zoals al eerder bleek met zijn rapport over het basisonderwijs [\[3\]](#).

Niet dat alle problemen zijn opgelost, zeker niet. De spanning tussen het sturen van de centrale overheid en de werking van de markt in het onderwijs blijft een onopgelost probleem [\[7\]](#).

Marktwerking kan bijvoorbeeld bestaan uit het gedeeltelijk loslaten van de overheidsfinanciering ten gunste van private middelen, zoals sponsoring. Daarover wordt genuanceerd gedacht door voor-en tegenstanders en er zijn zeker belangrijke bezwaren te formuleren. Naar mijn mening blijft het zwaarst wegen het feit dat onderwijs nu eenmaal een publieke voorziening is die uit de algemene middelen wordt gefinancierd en die niet aan de ongewisse schommelingen van de markt onderhevig mag zijn, omdat de hele samenleving belang heeft bij goed onderwijs. Het voert echter te ver om te beweren dat met zoiets als sponsoring de uitverkoop van het onderwijs is begonnen [1], al blijft waakzaamheid geboden.

Enkele details vind ik slordig en storend. De soms gemakkelijke conclusies vragen om wat meer terughoudendheid in het licht van ontbrekende empirische evidenties. Bijvoorbeeld: 'Ouders en leerlingen roepen steeds sterker om vernieuwing en maatwerk.' Is dat wel zo, weten we dat zeker? Hoe valt daarmee de grote aantrekkingskracht van de veelal behoudende categorale gymnasia te verklaren? Niemand weet precies wat ouders en leerlingen eigenlijk roepen. Dat zijn dezelfde slogans en oneliners die in de ministeriële beleidsbrieven te vinden zijn ('We leven in een dynamische tijd. Jongeren vragen eigentijds onderwijs'): onbewijsbare algemeenheden die elke sociale wetenschapper dient te wantrouwen. Ook over de status van leerkrachten en de vermeende daling ervan worden vergelijkbare gratuite opmerkingen gemaakt.

Grote scholen - nog niet zo lang geleden door de overheid krachtig en op het onbehoorlijke af bevorderd en gestimuleerd, gesteund door twijfelachtige adviezen van onderwijskundigen - zitten nu opeens in de verkeerde hoek en worden weer eens als 'fabrieken' gediskwalificeerd. De school zou ook een 'broedplaats' zijn van sociaal gedrag. Een op zichzelf juiste vaststelling waarmee vervolgens niets wordt gedaan. Ook in dit rapport is leren vooral gericht op kwalificatie voor de arbeidsmarkt en wordt eigenlijk nergens de maatschappelijke vorming tot een minstens zo belangrijke taak van de school gerekend.

Sommige zaken zijn niet reëel. De 'brede school' wordt als ideaal gezien, zowel voor de allochtone bevolkingsgroep als voor de moderne tweeverdiener die de school kan gebruiken om er door de plaatselijke supermarkt per internet bestelde goederen te laten afleveren. Je ziet het voor je: een af-en-aanrijden van yuppen voor de hekken van de school om goederen op te halen, die door de jeugd uit de buurt al voor de helft zijn gejat. Idealistische bedenksels aan de schrijftafel.

Ook de maatschap wordt nogal idealistisch voorgesteld. Alsof leerkrachten de geijkte professionals zijn, die in collegiaal verband ook nog en passant de schoolleiding aanwijzen, een functionaris die daarna weer 'gewoon' tot de rijen van de maatschap toetreedt. Alsof het leiden van een school er even bij kan worden gedaan en geen scholing en ervaring behoeft ter wille van de continuïteit. De maatschap krijgt trouwens teveel taken op zijn bord geschoven waartoe zij vermoedelijk niet geëquipeerd zal zijn.

Het ontkoppelen van de grondslag of richting van de school enerzijds en de faciliteiten anderzijds door het creëren van twee afzonderlijke netwerken waarin scholen opereren, is ook al niet zonder problemen. Scholen 'profilieren' zich in toenemende mate op grond van de (vermeende) kwaliteit die zij zouden hebben en steeds minder op basis van de grondslag. Een goede school is goed niet zozeer omdat het een protestants-christelijke school is maar omdat er een specifiek, kwalitatief hoogstaand

aanbod te vinden is. Door bijvoorbeeld een accent te leggen op beeldende kunsten of op muziek (er zijn scholen die samenwerken met conservatoria en het voorbereidende jaar al binnen het voortgezet onderwijs hebben gebracht). Door nu juist deze elementen onder te brengen in netwerken van operationele diensten, dus op bovenschools niveau, wordt de betreffende school een deel van het eigen profiel ontnomen. Dat zal, begrijpelijk, op grote weerstanden stuiten.

Voor wie zich interesseert voor het onderwijsbeleid is het een aardige opgave na te gaan uit welke hoek beleidsombuigingen van enig belang afkomstig zijn. We weten immers [2] dat het niet op voorhand de centrale overheid is die optreedt als initiator van grote veranderingen. Het onderwijsbestel is omgeven door invloedrijke pressiegroepen en daarmee onderhevig aan beïnvloeding van meerdere kanten omdat iedere groep probeert zijn deelbelang in het onderwijs te realiseren. Dat zijn vaak tegengestelde belangen en zo kan de overheid heersen door te verdelen en tussen deze deelbelangen door te manoeuvreren: onderwijsbeleid is eigenlijk per definitie schipperen in Nederland. Helaas worden dergelijke beleidsanalyses zelden gemaakt. Misschien doet het er in het onderwijsbeleid niet eens zoveel toe welke politieke kleur de bewindspersonen vertegenwoordigen en gelden de restricties voor allen in dezelfde mate. Als dat zo is rijst de vraag of er van constructieve, inhoudelijksturende onderwijspolitiek nog wel sprake kan zijn.

De tijd van de grote nota's over het onderwijsbestel en zijn contouren ligt ver achter ons en met het verdwijnen van de idee van de maakbare samenleving zijn ook de grote idealen en de daarbij passende bewoordingen van de baan. Bewindslieden van onderwijs schrijven nu beleidsbrieven in een toegankelijke stijl, niet zelden vormgegeven in modieuze kleuren en lettertypen, opgeborgen in ringbandjes en desgewenst van het net te 'downloaden'. Plannen met een stoutmoedige visie, een gedurfde nieuwe richting en een zeker risico, komen tegenwoordig meestal uit de hoek van avontuurlijk aangelegde buitenstaanders die geen beleidsverantwoordelijkheid dragen. Denk bijvoorbeeld aan het WRR-rapport uit 1986 over de basisvorming van de hand van Kees Schuyt of aan het plan van de vakbonden voor de 'bedrijvige school'. Naar de oorzaken daarvan kan men slechts raden. Wordt durf gesmoord door het vooruitzicht van het onontkoombare politieke compromis op de achtergrond? Is de combinatie VVD-PvdA bij voorbaat gedoemd tot kleurloze geschriften waarin alle tegenstellingen zijn verdoezeld? (Van enig socialistisch gedachtegoed van de staatssecretaris blijkt trouwens weinig in die stukken). Vergelijking van de beide notities van minister Hermans en staatssecretaris Adelmund met *Bij de les!* valt uit in het voordeel van het driemanschap. Hun plan wint het in alle opzichten als het gaat om durf en fantasie. Des te opvallender is het dat in de tekst van *Bij de les!* enkele keren wordt verwezen naar ministeriële beleidsvoornemens: 'De Rijksoverheid zet wezenlijke stappen... ', 'De richting die de bewindslieden van O. C. en W. uitzetten is goed' (p. 6-7). Welke stappen in welke richting? De bewindslieden hebben met hun laatste beleidsbrief van november 2000 vooral aandacht getrokken door hun (niet sterk onderbouwde) pleidooi voor privatisering en sponsoring, kortom voor de marktwerking in het onderwijs. Terecht reageerde een meerderheid in de Tweede Kamer nogal afwijzend.

Mijn conclusie luidt dat de interessantste voorstellen voor het onderwijs ook nu kennelijk afkomstig zijn van buiten 'Zoetermeer'. Op het ministerie zelf zou je soms een bewindspersoon van het type Van Kemenade wensen, iemand die niet bang is met een doordacht plan te komen waarin tevens de aanpak en de fasering zijn geregeld. Iemand die de minister van Financiën kan overtuigen de ruime overschotten van dit onwijs rijke land naar sectoren als zorg en onderwijs te doen vloeien. Iemand

die ook het debat over onderwijs kan en wil organiseren. Want duidelijk is dat er, ondanks de hernieuwde aandacht voor het onderwijs, in Nederland geen debat plaats vindt over de richting waarin we moeten gaan. Het ligt ook niet op de weg van het huidige 'paarse' onderwijsbeleid om dat te doen: de aandacht gaat nu uit naar autonomievergroting van regelvrije instellingen en een overheid op afstand. Sterke instellingen, zeker, maar op eigen kracht, met andermans geld en met een overheid voor een dubbeltje op de eerste Europese rang. Als dat maar goed afloopt.

Hoe nu verder? De auteurs van *Bij de les!* citeren 'de onderwijsfilosoof Johan Cruijff': 'Je moet schieten anders kun je niet scoren'. Daarmee is hun pretentie duidelijk: laten we maar eens ergens beginnen. Dat zal zo niet gebeuren, vrees ik. De onderwijspraktijk staat niet te springen en heeft de handen vol aan de dagelijkse problemen van personeelstekorten en niet optimaal functionerende zaken als basisvorming en studiehuis. Op zichzelf goede maar nog zeer globale ideeën, zoals in dit rapport, dienen met spoed te worden uitgewerkt in concreet beleid. Mij lijkt dat het ministerie de aangewezen instantie is die dat in eigen huis doet of het overdraagt aan een kleine commissie van deskundigen. Zoals het nu gaat keert de distributieve, afstandelijke onderwijspolitiek door de achterdeur weer terug. Over het resultaat, de concrete plannen, dient in den brede te worden gediscussieerd.

De bescheidenheid van de samenstellers komt sympathiek over. Zij vragen zich aan het einde van het rapport af of het geschetste droombeeld wellicht niet te rooskleurig is, te vaag of te veraf. Zal het werken? Zij hebben in elk geval een schot gewaagd want niet geschoten is altijd mis. Nu de rest nog en daarover zijn de drie zelfs optimistisch: 'veeleer herkennen beleidsmakers goede initiatieven uit het veld.' Dat is te hopen, want wie is hier eigenlijk bij de les?

Literatuur

- [1] Bommel, H. van (2000, 28 december). Sponsoring is uitverkoop van onderwijs. *NRC Handelsblad*.
- [2] Dodde, N. L. & Leune, J. M. G. (red.) (1995). *Het Nederlandse schoolsysteem*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- [3] In 't Veld, R., Bruin, H. de & Lips, M. (1996). *Toekomst voor het funderend onderwijsbeleid. Een studie*. Zoetermeer: O. C. en W.
- [4] Ministerie van O. C. en W. (1999). *Sterke instellingen, verantwoordelijke overheid. Brief over het onderwijsbeleid op de middellange en langere termijn*. Zoetermeer: O. C. en W.
- [5] Ministerie van O. C. en W. (2000) *Onderwijs in stelling. Kracht en creativiteit voor de kennissamenleving*. Zoetermeer: O. C. en W.
- [6] Rinnooy Kan, A. H. G., In 't Veld, R. J. & Vijlder, F. de (2000). *Bij de les!* www.volkskrant.nl.
- [7] Waslander, S. (1999). *Koopmanschap en Burgerschap. Marktwerking in het onderwijs*. Assen: Van Gorcum.

